

Психоісторичні аспекти образно-персонажних опозицій у драматичній поемі Лесі Українки «Бояриня»

Метою наукової розвідки є комплексна спроба дослідження вельми складної проблеми, пов'язаної з образними, історичними, психологічними опозиціями двох відносно близьких і водночас далеких (і навіть контрадикторних) слов'янських культур – української / та російської.

Методи й методики дослідження – психоаналіз, психоісторичний проєкт розвитку української літератури, що уможливають сприйняття кожної культури як унікальної, а це в історичній драматичній поемі Лесі Українки «Бояриня» зміщене й мотивоване агресією, експансією Московщини, спроба загарбницької політики Москви переосмислена через позиції Оксани Перебійної, української козачки, сотниківни, згодом – московської боярині.

Результати дослідження: максимально обґрунтовано мотиви морально-етичних і психоісторичних опозицій, що не є традиційно зображеними в літературі віковими чи родинними опозиціями, як-то в реалістичній соціально-побутовій повісті «Кайдашева сім'я» Івана Нечуя-Левицького чи в соціально-психологічному романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика, ці опозиції послідовно впливають із суспільно-політичних і культурно-історичних опозицій.

Висновки. Зрозуміло, що авторка прозора натякає на обумовленість геополітичним становищем України – великою територією, принадною для завоювань, сусідством із Азією; а також суттєвими є політичні маневри гетьманів доби Руїни, історичний контекст політичних змагань царсько-боярської Московщини, спрямованої на знищення гетьмансько-козацької України; це проєктується на поведінку Оксани Перебійної, її психологічний стан, ностальгію, втрату сил та зацікавлення життям. Інтелект українки, чутливий до трагедії батьківщини, відображений феноменально в модерністській драматичній поемі «Бояриня» Лесі Українки.

Ключові слова: модернізм, психоісторія, етнічна культура, драматична поема, образ-персонаж, символ, образна опозиція.

Вступ

Драматична поема Лесі Українки «Бояриня», на думку багатьох науковців, виразно, концептуально та навіть стратегічно репрезентує естетику раннього (молодого) українського модернізму, із питомою

часткою неоромантизму; і все це потверджує втілений у сюжеті драматичного твору історико-культурний матеріал із історії Гетьманщини доби Руїни та Московського царства, які були контрадикторними, опозиційними, на фоні боротьби яких із одного боку ліризованою, а з іншого – політично загостреною постає доля слабосилої української жінки. Це, власне, в певних обрисах нагадує доленосні моменти життя й боротьби самої ж таки авторки твору, котра розуміла фатальність імперського пресингу, вказувала на те, що слов'янське братерство є політичною спекуляцією, що українці повинні боротися за свободу, інакше їх чекає прокляття (Леся Українка проклинала кров ледачу: *«Будь проклята кров ледача, / Не за чесний стяг пролита!»* («Мрії»)) (Українка Леся, 1999: 210). Урешті, позиції сильної жінки-інтелектуалки (Оксани Перебійної, головної героїні драматичної поеми, козачки, сотниківни, дружини царського боярина Степана) та чоловіка-ліберала ігнорує стратегічні можливості (козацького нащадка, царського боярина Степана, «холопа Стьопку»), також, до певної міри, у психологічній основі опозиції сприймаються як автобіографічні.

Драматичну поему «Бояриня» можна вважати універсальним твором у системі драматургічних координат (концепційність, стратегії, ліризм, відчутна ренесансність й, при цьому, відображення подій доби бароко), а також за способами висвітлення проблеми формування українства як свідомої нації, проблеми розрізнення національної та чужорідної, інтервентної ідентичності, проблеми самоідентифікації українців й подолання комплексу меншовартості, васальності.

На прикладі долі пари (у першій частині твору – молодій дошлюбній парі, Оксани Перебійної та Степана, а далі – подружжя з формуванням традицій і конфліктом навколо цього) авторка ілюструє ретроградні особливості доби Руїни за гетьманства Петра Дорошенка, адже спочатку, у першій дії твору, зображені залицяння та сватання козака (дівчина не усвідомлює, що він перейшов у статус боярина-холопа, а не посла-демократа) до сотниківни – в Україні, а далі – друга, третя й четверта частини твору подружнього життя боярської пари, українців лицарського походження, – у Москві). Спочатку подружжя зберігало виразні ілюзії стосовно власної безпеки в Москві та своєї місії: першою розчаровується саме Оксана, і це виявляється фатальним для сім'ї та родини, а також для фізичного існування

героїв, для жіночої долі, самопожертви, для нереалізованої дипломатичної місії Степана.

Леся Українка моделює державність через родинність, а родинність – через державність, ілюструючи перманентну поразку національно-визвольних змагань, покрізь свідомість головної героїні; а також авторка транслює прояви рабства в сучасній для себе підімперській Україні, вона, так би мовити, опонує Російській імперії, веде діалог із реципієнтами через усвідомлення важливості історичного контексту.

Текстуально драматична поема є невеликим твором, не складним для сприйняття, оскільки в сюжеті присутні яскраві любовні переживання – від завоювання дівчини до родинного ролювання, діалог особистостей, діалог поколінь, образи добре виписані через діалогічні опозиції. Леся Українка як одна з видатних мисткинь, мислительок Європи доби модернізму, періоду зламу століть, перебуваючи на теренах, непідвладних Російській імперії (у єгипетському Хельвані, поблизу Каїру), пропагує ідею національного розвитку та визволення України. Пишучи «Бояриню» як стратегічний твір, вона надає національно-визвольній боротьбі інтелектуально-мистецького забарвлення й досягає цього саме через форми протистояння Оксани Перебійної.

У першій частині твору ми помічаємо формування опозицій в образних формах – домінуюча образно-персонажна опозиція Оксани Перебійної та Степана формується не з першої частини (українське прізвище Степана авторка не вказує, що є натяком на втрату ідентичності), сотниківни та боярина, українки-козачки, вихованої в демократичних традиціях, та змосковленого лицаря, котрий іще не втратив демократичних поривань, у першій дії описаного як *«молодого парубка у московському боярському вбранні, хоча з обличчя його видно одразу, що він не москаль»* (Українка Леся, 1991: 4). Олекса Перебійний звертається до боярина – *«синашу», «зо мною / небіжчик батько твій хліб-сіль водив, / укупі ми й козакували...»* (Українка Леся, 1991: 6–7), Оксана позитивно реагує на його гостювання в родині, частує боярина на прохання батька, і Степан спершу чаркує саме на її честь, вставши та вклонившись Оксані: *«Дай боже, панночко, тобі щасливу / та красну долю!»* (Українка Леся, 1991: 7). Із батькової застільної розповіді дізнаємося, що Степан сподобав Оксану на Трійцю, коли вона несла хоругву (*«перша*

братчиця в дівочім братстві...» (Українка Леся, 1991: 8)), але не впізнав – зі Степаном Оксана знайома з дитинства, він їй робив веретенця, про що дівчина нагадує: *«Ті веретенця й досі в мене є...»* (Українка Леся, 1991: 9).

Сотниківна Оксана поступово приймає залицяння боярина, погоджується на шлюб осмислено – вона як інтелектуалка аналізує слова й поведінку залицяльника, намагаючись переконатися в тому, що її обранець є носієм європейських чеснот і вольностей. Супроти боярина Степана відкрито виступив Іван, нащадок роду Перебійних, брат Оксани, молодий козак – він критикує лібералізм Степана та його батька, а також будь-які маневрування з московитами, опонує власному батькові під час частування гостя, не даючи захистити його.

Отже, перша частина твору проявляє всі опозиції, що будуть актуальними не лише протягом усього розгортання сюжету, а й моделює історичні опозиції. Перебійниха, матір Оксани, сотничиха, розпитує Степана, чому він не забрав матір в Україну, аби Іванові звинувачення щодо васальності не були занадто дошкульними та не зруйнували взаємин між козацькими родами. Отже, уневиннює Степана лише сотник Перебійний, котрий воював за Україну пліч-о-пліч зі Степановим батьком.

Саме в першій дії драматичної поеми Леся Українка змодельовала форму «на Москві» (а не звичну – «в Москві»), вона використана в діалозі сотниківни Оксани, коли та кепкує зі Степана: *«У вас там на Москві, либонь, дівчата / так бришкати не сміють?»* (Українка Леся, 1991: 10). Невимушене інтонування Оксани ніби й не викликає жодних підозр у політичній дуелі Лесі Українки, однак вона очевидна. Степанові репліки у відповідь не тільки очевидні як маскулінні сатисфакції, а й утверджують політичну опозицію через мовну ініціацію (порівняємо, «на Москві» – «в Києві»): *«Я, власне, недавнє на Москві. Поки ще батько / живі були, я в Києві, в науці, / при Академії здебільша пробував, / а вже як батько вмерли, я поїхав / до матері на поміч...»* (Українка Леся, 1991: 10). Отже, письменниця змодельовала не просто вступну гостинну розмову, а виписала політичну ситуацію в Україні доби Руїни, чи не найбільше – устами сотника Перебійного, вправно жонглюючи супутніми мотивами – родинними, любовними, філософськими, патріотичними.

Далі в драматичній поемі Леся Українка не подає нам подібних ситуацій, її повністю захоплює концепція образу жінки-

опозиціонерки, монументалізація образу ідеологічної борчині, козачки, сотниківни Оксани Перебійної, нетерпимої до будь-яких форм проявів колоніалізму. Тому й не дивно, що головна героїня вповні передає весь спектр емоцій авторки, транслює її переконання щодо долі України, щодо колоніального дискурсу.

Теоретичний базис

Тому чільним завданням нашої наукової розвідки є компаративний, психоісторичний аналіз історичних і культурних, моральних і етичних опозицій – власне української ментальності як типової європейської та московитської як азійської, змішаної, на чому перманентно, у контексті наголошує Леся Українка. *Мета нашого дослідження* – опис типових і нетипових, відкритих і прикритих форм цих опозицій, що втілені почасти в діалогах Оксани Перебійної зі Степаном, із його матір'ю та сестрою, із іншими персонажами драматичної поеми, а також у менторських (схожих до спікерських) монологів боярині-козачки.

Об'єктом дослідження виступає «Бояриня» Лесі Українки як модерністська драматична поема, кваліфікована в науковій літературі як патріотично-феміністична, з історично-психологічними акцентами. *Предметом дослідження* при цьому є трансляційна форма спостережень головної героїні твору Оксани Перебійної, зосібна, за контрадикторними особливостями культури українців і московитів, що дозволяє збагнути їхню віддаленість та фатальну опозиційність.

Стан досліджуваності проблеми: історію створення, жанрові та композиційні особливості історичної драматичної поеми Лесі Українки «Бояриня» свого часу досліджували Михайло Драй-Хмара, Лукаш Скупейко, Віра Агеєва, Лариса Масенко, Ніла Зборовська, Роман Веретельник, Олег Гринів та інші науковці, однак психоісторичні особливості морально-етичних та історико-культурних опозицій, котрі сформувавши стрижневу проблематику твору, є актуальними для сучасних студій. Оскільки є розходження вчених у поглядах на стосунки Оксани та Степана, найбільше стосовне природного конфлікту між чоловічим та жіночим інтелектами в межах родини, де має бути за традицією функціонал лідера й підлеглої, психоісторичні коди взаємин і становлять *актуалітет*, новизну нашого дослідження. А в методологічній основі нашої розвідки опиняються, відповідно, компаративістичні підходи,

психоісторія як проєкт розвитку української літератури (Зборовська, 2002: 82–83).

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що національна культура українців є власне гуманістичною у своїй основі, що сприймається в контексті панєвропейськості, вона розвивається як поліресурсна в контексті розбудови української державності й унормованості суспільства, що також впливає з історичного контексту твору (60- рр. XVII століття – Лівобережжя України, Москва як центр Московщини, Московського царства), а також із психоісторичних маркерів у ньому (Зборовська, 2002: 82–83).

Контрастним, але правдивим (це склалося історично) моментом є те, що культура московитів була підпорядкована імперським амбіціям, що переросло в агресивне нав'язування українцям васальної, рабської позиції щодо ідентичності. підвалини московського етносу. Письменниця майстерно втілює думки про деформації та гегемонізм у державотворенні, в соціумі та в культурі московитів в опозиціях і в контрастах – і це не лише полюсація традицій, а й побіжне розуміння колоніальної поведінки царя та його бояр, а також українських «холопів» і їхніх родин, які в Москві зберігали ілюзії про дипломатичну місію для України.

Звідси зрозуміло, чому лише перша частина історичної драматичної поеми відбувається в гетьманській Україні, а інші (друга, третя, четверта й п'ята) – у царській Москві. Леся Українка для реалізації психоісторичних стратегій вдалася до переплетення сюжетно-композиційних і, головне, до образно-символічних контрастів та зіткнень (козак Іван – боярин Степан; бояриня, невістка Оксана – старша бояриня, свекруха; козачка й бояриня Оксана – боярин Степан), поступово демонструючи читачеві задум, розпочинаючи з натяків на нього.

Виклад основного матеріалу

Із перебігу сюжету драматичної поеми та з оприявлених опозицій впливає, що проблема суспільної та політичної ролі жінки в країні, а також її місії в утворенні культурної цивілізації в державі, а не лише в фундаментуванні родини, дещо відволікає від повного розуміння позиціонування жінки у світовій цивілізації, де архаїчно панують чоловіки, що перенеслося в усі національні цивілізації, у державні форми. Це добре проглядає в жіночих діалогах, зокрема, у розмовах боярині Оксани з молодшою Степановою сестрою Ганною,

де Ганна демонструє щире неусвідомленість, нерозуміння причин пресингу влади й відсутності свобод:

Ти, бач, усе до мене: «Погуляй,
забався, не сиди!» А ти б почула,
як інші всі боярині спиняють
своїх сестер та дочок. Їй же богу,

ні за поріг не випустять ніколи (Українка Леся, 1999: 360).

У більшості динамічних діалогів драматичної поеми «Бояриня» жінка постає як духовна доміантна, покрізь сприйняття світського контексту (згадаємо тут випадок із поцілунком боярина, до якого Степан схилив свою дружину Оксану: «...уклонишся, боярин поцілує тебе в уста...» (Українка Леся, 1999: 371), – під світський ритуал замаскована гегемонічна форма впливу влади, а не лише чоловіка, – на жінку).

Образ-символ України доби Руїни чи не найбільше проявляється саме в жіночих образах-персонажах, у бояринях із козацьких родин, він, за традицією, має фемінну форму, а отже, потребує лицарського захисту, як і Оксана потребує Степанового, однак відчуває себе козачкою-невільницею в московському теремі, а не дружиною дипломата. Заручена за царського стрільця Ганна не відчуває подібного, оскільки виросла в Москві, на розпитування Оксани про їхні зустрічі вона відповідає сумовито, але без трагізму: «Хоч би й прийшов, то я ж хіба побачу? / Я в теремі, а він там, у світлиці...» (Українка Леся, 1999: 373).

Отже, у теремі (з обмеженнями свободи) не лише Оксана Перебійна, мати й сестра Степана, а й Україна. Але, якщо Україна, втілена в Оксані, сповнена розуміння потреби боротьби, то Україна, втілена в матері й сестрі Степана, це васальна територія; Степанова матір не в змозі чинити будь-який опір і зберігає фізичне існування, а сестра добровільно відмовляється від свобод і віддає себе чужинецькій волі. Три українки в Москві, на наше переконання, – це символічна трійця інтерпретації України доби Руїни (часи гетьманування Івана Виговського, Івана Самойловича, Петра Дорошенка); дещо подібну модель утілює Тарас Шевченко в поемі-містерії «Великий льох», де три душі символізують Україну за діб Богдана Хмельницького (підписання угод із царем Олексієм Михайловичем), Івана Мазепи (Батуринська різня, ява Петра I) й зруйнування Січі (золота галера Катерини II з воєводами на Дніпрі).

Однак Леся Українка уникає містерії, оперує філософськими акцентами на фоні доби, а тому не виводить інфернальних образів-символів (як у Тараса Шевченка – три ворони), лише солярний – сонце, із яким прощається Оксана, відчуваючи, що втрачає життєві сили: «Добраніч, сонечко! Ідеш на захід... / Ти бачиш Україну – привітай!» (Українка Леся, 1999: 380).

Саме на чужині в колишньої сотниківни, а тепер – боярині формується драматичне світовідчуття й цілком реалістичне геополітичне бачення; приречена молода жінка усвідомлює, що Україна є вельми зручною й вигідною для експансії – це значна європейська територія. Оксана по-пророцькому передбачає, що Україна буде незнищеною за своїм потенціалом, що вона цивілізаційно потенційна – а тому жінка просить свого чоловіка вступити в боротьбу за державність на рідних теренах. Оксана іронічно висловлюється про життя Степана після її смерті, то провокує на шлюб із московкою, то критикує: «Як я умру, ти не бери вже / вдруге українки, візьми московку ліше...» (Українка Леся, 1999: 365). Вона не просто сприймає чужі звичаї, одяг, культурну комунікацію, а критикує царську владу, позбавлену демократії. У першій частині твору Оксана бачить у Степанові лицаря, у четвертій частині в передчутті смерті вона заповідає Степанові тримати дистанцію від московок: «... тут жінки плохі, вони бояться...» (Українка Леся, 1999: 368).

Леся Українка створила не претензійно модерністську модель стосунків – конфліктних і негармонійних у своїй основі, провокативних, у яких мало історичного фактажу, вона не розщеплює родинність як інституцію, а досягає ефекту універсалізації стосунків української пари в першій частині «Боярині», натомість деформує їх поза теренами України, у Москві, позбавленій інституціональності. Отже, модерністка вдається до суворої акцентації потреби розуміння вартості демократичності дошлюбних, шлюбних і родинних взаємин, адже саме вони впливають на моделювання суспільства як гуманістичної основи країни.

Недемократичні поведінкові традиції московитів Оксана та її свекруха зауважили в християнському храмі, де московки перешіптувалися й засуджували українок: «Черкашенки!», «Хохлушки!» (Українка Леся, 1999: 334), а не перебувати у стані молитви. Отже, головна героїня твору отримала зневажливі наліпки: «черкешенка», «хохлушка», а також «чужачка» (Українка Леся, 1999:

334); зі спілкування жінок (Оксани – зі Степановою матір'ю, із Ганною, сестрою Степана; у першій дії твору Степан, розповідаючи Оксані про свою родину, згадує і свого наймолодшого брата, однак імені його не названо – можна припустити, що це пов'язано з його народженням не в Україні) зрозуміло, що жорсткими, локальними й тотальними, є обмеження в суспільному та в родинному ролюванні дівчини й жінки «на Москві», тобто на тих теренах, де нема очевидних ознак одночасного вияву свобод і захисту громадян.

Внутрішня еміграція, резервація українців у Москві очевидна, її може послабити лише добровільна втрата ідентичності – у творі це добре простежується, до того ж, в усіх частинах безпосередньо, окрім першої (оскільки в першій частині твору дія відбувається в гетьманській Україні, хоч і підконтрольній Москві, там фіксуємо лише натяки, – герої сподіваються на відновлення незалежності).

Безпосереднє зіткнення проблем стихійного й організованого впливу (іронізування та цькування), експансії московитів і резерваційної опозиційності українців розгортається у другій дії «Боярині» – особливими маркерами тут стають словесні наліпки посеред церкви на Службі Божій за те, що жінки-козачки з'явилися в українському етнічному одязі. Усе це вказує не лише на відсутність елементарної культури, належної поведінки у храмі (християнської етики), а й на міщанство москочок – наведемо для ілюстрування репліку Степанової матері: «Сьогодні в церкві / що шепоту було навколо нас: «Черкашенки! Хохлушки!» (Українка Леся, 1999: 334). Оксана відверто зневажає церковні традиції Москви: «Та й то... прийду до церкви – прости, / боже! – я тут і служби щось не пізнаю: / заводять якось, хтозна й по-якому...» (Українка Леся, 1999: 315).

Помилковою є думка, що в першій дії, де події відбуваються в Україні, цього зіткнення нема – воно натякове, контекстуальне. Авторка змушує читача замислитися, протиставляючи одяг як маркер духовності, культури, а також як маркер зовнішності. Пригадаємо тут яскраву ідентифікацію образу Степана як підмосковського діяча в одній із ремарок першої дії «Боярині»: «... Степан, молодий парубок у московському боярському вбранні...», «... хоча з обличчя його видно одразу, що він не москаль...» (Українка Леся, 1999: 317).

Безправність жінки в Московщині транслюється в першому ж діалозі Оксани, коли вона налагоджує родинні взаємини; свекруха попереджає невістку й кілька разів повторює загрозливе – «на

Москві». Степанова мати добре знає звичаї московитів і стає їхнім ретранслятором у творі: *«Тут на Москві не звичай, щоб жінка мешкала на долі...»* (Українка Леся, 1999: 333), вона, як і Оксана Перебійна, народилася в Україні, була вихована в козацьких звичаях і вольностях, стала свідком Хмельниччини й одружувалася з вільних намірів із козаком, Степанова мати народила й виховала сина в Україні, доньку ж ростила «на Москві». Задля збереження родини й життя дітей вона, не омосковившись остаточно, піддається московському впливу на рівні ужитковому – одяг, поведінкові традиції. Виживання та безпека старшого сина й невістки, а також іще неодруженої доньки, перспектива якої – московське заміжжя, стали сенсом її життя після смерті чоловіка: *«Вони, Оксанко, не питають, / хто як там зріс...», «...ми тут зайді, – / з вовками жий, по-вовчи й вий...»* (Українка Леся, 1999: 333).

Письменниця прозоро натякає, що толерантність, терпимість до етнічних груп, котра притаманна українцям, зовсім не властива московитам – саме на це вказують спостереження Степанової матері й застереження, висловлені Оксані, яку жінка ласкаво називає «доню». Форми одягу, що підкреслюють стан, а також колористика, поведінка українок викликали негативну реакцію в московок – тому, очевидно, Оксана перед смертю застерігає Степана від вибору чужинки.

Леся Українка послідовно ілюструє московські форми культури, починаючи з жіночих атрибуцій, через зіткнення з українськими: *«Дивно їм наше вбрання. Тут жінки зап'яті, / а ми, бач, не вкриваємо обличчя...»* (Українка Леся, 1999: 334). Аналітичні репліки Оксани, вочевидь, демонструють негативну реакцію й готовність протистояти поведінково. В іронічній критиці Оксани проступає стрижнева семантика конфліктності московитів – інакшість, віддаленість: *«Чи ми ж туркені?»* (Українка Леся, 1999: 334); у московок домінують міщанські запити, низькі поведінкові настрої – девальвація християнської моралі, її заміна на забобонність, перманентна залежність від старших родичів, пряма підпорядкованість жінки чоловікові, абсолютний страх перед якісними змінами й реформами, насаджування примітивної давнини, що не має стосунку до Київської Русі, вороже ставлення до інших етносів, упереджене ставлення до літніх людей, резервація особистостей, перешкоджання розвитку й волевиявленню інших. Степанова мати скаржиться на повну

деформацію моралі: *«Що мати, то не жінка...»*, *«Люди бачать, / що я вже лагоджусь у Божу путь, / то де ж таки мені міняти вбори. / Не варт уже справляти щось нового...»* (Українка Леся, 1999: 334).

Оксана Перебійна намагалася врятувати себе апеляціями до козацького походження свого й чоловікового родів, ідентифікувала себе як дочка бойового сотника Перебійного, як дружина українського дипломата в Москві, а не «Стьопки-холопа» (як зневажливо називав козака цар), не московкою. Вона рішуче опирається всякому безгрунтянству, від побутового рівня – до звичаєвого, від ментального – до політичного, сміливо дискутує з омосковленою родиною. Однак родички залякані розправою за непослух, зокрема, свекруха, схиляє Оксану до покірності: *«Та вже ж, як ти бояриня московська, / неначе б то воно тобі й годиться / вбиратися по їхньому...»* (Українка Леся, 1999: 334); чужина й дискримінація провокують у боярині загострену форму ностальгії. Неволя й поразка індивідуальної боротьби, крах авторитету власного чоловіка унеможливили для Оксани створення повноцінної сім'ї – проте Степан цього не розуміє вповні, він хапається за лікування, за можливість поїздки в Україну після того, як «втихомирилося», мовляв, «цар пустить» (Українка Леся, 1999: 338).

У другій дії твору Оксана дізнається від Ганни, що її засватано без власного волевиявлення; її поглинула чужинська ритуалізація, українські традиції для неї – екзотичні, неприйнятні. Свекруха пояснює Оксані це сватання так: *«Як? Через сваху. Як звичайно всі. / Так найпристойніше...»* (Українка Леся, 1999: 344); свекруха намагається тлумачити індивідуальну несвободу молоді в Московському царстві як норму, особливо те, що до заручин дівчина не може без супроводу виходити в люди. Парадоксально, що Ганна це приймає: *«Та дівці мандрувати неначе непогода...»* (Українка Леся, 1999: 336), *«...скажуть люди: «поїхала там женихів ловити...»* (Українка Леся, 1999: 336). Авторка акцентує увагу на традиційному одязі московок – сарафані, котрий не підкреслює жіночий силует, як-то українські сорочка-вишиванка та плахта, використовує діалектну фонетику, вочевидь, для зниження емоційно-оцінного тонування: *«Нехай же тут шарахвани носить, коли судилося...»* (Українка Леся, 1999: 336). Оксана звіряється свекрусі в тому, що боїться втратити прихильність чоловіка через московський одяг із вільним

силуетом: «... матінко. То я... собі гадаю... / коли б я не спротивилася часом / Степанові в такій одежі... » (Українка Леся, 1999: 337).

Степанова сестра Ганна відверто шокована вподобаннями Оксани, серед яких чи не найстійкішими є спів українських пісень, незаангажованість у спілкуванні з чоловіком, із усією родиною: «Такого тут і зроду не чували, – / співати по гаях!..» (Українка Леся, 1999: 340). Традиційні вечорниці української молоді здаються Ганні розпустою, а не вільною формою залицяння: «Ні, я ще сором не згубила!» (Українка Леся, 1999: 343). Ганна дорікає Оксані через риторичне звинувачення: «... як се ти подумати могла, / що я тебе просила проваджати / мене на сходини?... Невже, Оксано, / вважаєш ти, що я така нечесна?... » (Українка Леся, 1999: 343). Оксана божитьься, заперечуючи закиди Ганни, розуміючи, що не зможе викорінити безґрунтянство та прищепити погляди вільної людини в межах рабства, тому висловлюється в дусі риторики дискусії: «Та Бог з тобою! Де ж, яка ж тут нечесть? / Як дівчина постоїть на розмові / з своїм зарученим, то вже й нечесна?...» (Українка Леся, 1999: 344).

Відтак любовні почуття Оксани деформуються, авторитет чоловіка розщеплюється – вона починає сприймати його приниження перед царем і боярами покрізь призму замаху на власну честь після того, як Степан схилив Оксану дозволити старому бояринові поцілувати себе в губи. З'являється стійка екзистенційна опозиція образів: лицар, козак Степан – холоп, боярин Стьопка. Степан пропонує Оксані інтимне приниження: «Ти винесеш їм на тарелі меду, – / уклонишся, боярин поцілує / тебе в уста» (Українка Леся, 1999: 346). Він уневиннює себе, натомість натякаючи на можливості переслідування родини: «... ти не знаєш, / які тут люди мстиві...» (Українка Леся, 1999: 347), «За зневагу / старий боярин візьме, як не вийдеш... / Він оклепає нас перед царем, / а там уже й готово «слово й діло...» (Українка Леся, 1999: 347). Відразу й жалощі до чоловіка загострюють ностальгію, Оксана постає як парадоксальна – вона не бачить у Степанові партнера й не розглядає партнерства поза родиною.

Більшу частину доби жінки в Москві перебувають у межах терема – для Оксани подібне є ознакою експериментування над психікою, механізмом насаджування безґрунтянства, ізолюванням від світу, дистанціюванням від об'єктивної реальності. Саме такі умови

спровокували загострене відчуття приниження, інтимного, родинного, соціального; вона дистанціюється від чоловіка й родини, йдучи на екзистенційний діалог; її візаві – сонце, співрозмовник і посол Оксани як московської бранки до України: «Добраніч, сонечко, ідеши на захід? / Ти бачиши Україну – привітай!» (Українка Леся, 1999: 380).

Наукова новизна

Із власного волевиявлення Оксана Перебійна протистоїть індивідуальному тиску й національному гніту, стає носієм ідей, передових для свого часу, що не знаходять однозначної підтримки в родині, оскільки пов'язані з жертовністю й меценатством в ім'я боротьби за свободу. Її радикальні позиції уяскравлені від другої до п'ятої дії – Оксана ризикує не лише власним життям, а й життям родичів, приймаючи в московському теремі вісників із України, активно агітує чоловіка їхати в Україну, поки там триває боротьба за відновлення Гетьманщини, закликає ігнорувати абсурдні царські заборони й дозволи, протестує супроти боярщини, зневажає міщанський спосіб життя. Саме Оксана Перебійна розуміє, що царська влада всіляко домагається нівеляції прав та свобод населення, розщеплює ідентичність, успадковану від русичів, на рівні одягу й поведінковості насаджує те, що нищить жіночу сексуальність, нівелює природні ініціації.

Назва драматичного твору вдало підсилює історичний контекст, а також дає нам підстави, із огляду на досліджене, констатувати й присутність авторської іронії. Соціальна, суспільно-політична роль козачки-боярині передбачила для Оксани національну та статеву дискримінацію, тому науковець Роман Веретельник окваліфікував позицію героїні так – «козачка в теремі» (Веретельник, 1992), Лариса Масенко доволі прозоро натякнула на ознаках кінцесвітності політики Московщини, (Масенко, 2002), Ірина Зелененька провела вертикаль від пророцтв Лесі Українки до сучасних мистецьких візій Москви як третього Вавилону (Зелененька, 2021: 57), (Зелененька, 2019: 42–43). Вікторія Ткаченко наголосила в навчальному джерелі, розробленому для вивчення другого українського літературного ренесансу й модернізму на зламі століть, що драматичні поеми Лесі Українки, зокрема, «Бояриня» – це твір, котрий належить до, таки би мовити, стратегічних (Ткаченко, 2021: 69–70).

Ставши бояриною, козачка Оксана Перебійна втратила не лише індивідуальну свободу, а й право на ідентифікацію – національну та

державну, продовжувала боротися з обмеженнями, що нівелювали людську гідність: «*Чого се, хай Бог милує, тікати, / як від татар?..*» (Українка Леся, 1999: 337); і її стійкість, схожа до стійкості лицаря, викликана деформаціями поведінки чоловіка, від якого вона очікувала позиції захисника.

Отже, психоісторичні коди у творі вплетені в образно-персонажну канву і моделюють спрямування драматичної поеми на розуміння специфіки «безгрунтянства», «чужого» (експансивного), оскільки під їхнім впливом національне виявляє себе не як екзотичне, а як інакше, шкідливе, вороже, переслідуване, що демонструють поведінка та висловлювання українок у Москві, себто доньки героїчного сотника й боярині Оксани Перебійної, її свекрухи, овдовілої Степанової матері, та Степанової сестри Ганни, дівчини на виданні.

Драматична поема є модерністським натяком на більш, аніж столітні політичні ризики, а діалогічне відтворення колориту доби, зображення Московщини через недемократичні звичаї й негуманне державництво доводять деструктивність, абсурдність та небезпечність форсування проблеми верховенства етносу сусіднього, гібридного, над українцями як європейцями.

Висновки

Письменниця-модерністка Леся Українка в чітких межах жанру драматичної поеми переконливо заперечила засилля штучної ідеї єднання слов'янських народів, акцентуючи увагу на цивілізаційності кожного етносу й ганебності політики втручання. Драматургиня розбудувала драматичний твір як гострий психоісторичний діалог із ліро-драматичними порівняннями ментальності й культури, історії та моралі двох народів, акцентуючи увагу на незалежницькому й рабському світоглядах, транслуючи сучасникам історичну тяглість уявлень про честь і безчестя, що й зумовило замовчування твору в тоталітарну добу.

Література

Агеєва, В. (2001). *Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації*: Монографія. Київ, 264.

Веретельник, Р. (1992). Козачка в теремі. *Слово і час*. 6, 46–50.

Зборовська, Н. (2006). *Код української літератури: проект психоісторії новітньої української літератури*. Київ, 504. URL:

<https://www.rulit.me/books/kod-ukrainskoi-literaturi-proekt-psihoistorii-novitnoi-ukrainskoi-literaturi-read-288218-2.html>

Зелененька, І. (2021). Культурно-історичні та морально-етичні у драматичній поемі «Бояриня» Лесі Українки. *Ідеологія національної аристократії (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки)*. Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького.

Гринів, О. (2019). Екзистенційна несумісність козаків і москалів у драматичній поемі Лесі Українки «Бояриня». *Слово про світи*, 4 вересня.

Зборовська, Н. (2002). *Моя Леся Українка: Есеї*. Тернопіль, 228.

Масенко, Л. (2002). *У Вавилонському полоні: теми національної та соціальної неволі у драматургії Лесі Українки*. Київ, 152.

Подільські божичі, (2019): *хрестоматія Подільські Божичі: посібник-хрестоматія із вивчення подільської поезії останньої третини ХХ – початку ХХІ ст.* / Наукові статті, коментарі та укладання І. А. Зелененької. Вінниця: ТОВ «Твори», 332.

Ткаченко, В. (2021). *Історія української літератури другої половини ХІХ – початку ХХ століття: навчальний посібник*. Вінниця: ТОВ «Твори», 168.

Українка, Леся (1991). *Бояриня: Драмат. поема*. Київ: Молодь, 109.

Українка, Леся (1999). *Поезія. Драматичні твори*. Київ: Наукова думка, 384.

References

Aheieva, V. (2001). *Poetesa zlamu stolit. Tvorchist Lesi Ukrainky v postmodernii interpretatsii*: Monohrafiia. Kyiv, 264 (in Ukrainian).

Veretelnik, R. (1992). *Kozachka v teremi*. Slovo i chas. 6. 46-50 (in Ukrainian).

Zborovska, N. (2006). *Kod ukrainskoi literatury: proekt psykhoistorii novitnoi ukrainskoi literatury*. Kyiv, 504 (in Ukrainian).

Zelenenka, I. (2021). Kulturno-istorychni ta moralno-etychni u dramatychnii poemi "Boiarynia" Lesi Ukrainky // *Ideolohynia natsionalnoi arystokratii (na poshanu 150-richchia vid dnia narodzhennia Lesi Ukrainky)*. Lviv: Drukarnia Lvivskoho natsionalnoho medychnoho universytetu im. Danyla Halatskoho. 51-57 (in Ukrainian).

Hryniv, O. (2019). *Ekzystentsiina nesumisnist kozakiv i moskaliv u dramatychnii poemi Lesi Ukrainky «Boiarynia»*. Slovo prosvity, 04 veresnia (in Ukrainian).

Zborovska, N. (2002). *Moia Lesia Ukrainka: Esei*. Ternopil, 228 (in Ukrainian).

Masenko, L. (2002). *U Vavylonskomu poloni: temy natsionalnoi ta sotsialnoi nevoli u dramaturhii Lesi Ukrainky*. Kyiv, 152 (in Ukrainian).

Podilski bozhychi, (2019): *khrestomatiia Podilski Bozhychi : posibnyk-khrestomatiia iz vyvchennia podilskoi poezii ostannoii tretyny KhKh – pochatku KhKhI st.* / Naukovi statti, komentari ta ukladannia I. A. Zelenenkoi. Vinnytsia: TOV «Tvory», 332 (in Ukrainian).

Tkachenko, V. (2021). *Istoriia ukrainskoi literatury druhoi polovyny ХІХ–pochatku KhKh stolittia: navchalnyi posibnyk*. Vinnytsia: TOV «Tvory», 168 (in Ukrainian).

Ukrainka, Lesia (1991). *Boiarynia: Dramat. poema*. Kyiv: Molod, 109 (in Ukrainian).

Ukrainka, Lesia. (1999). *Poeziia. Dramatychni tvory*. Kyiv: Naukova dumka, 384 (in Ukrainian).

Iryna Zelenenka, Viktoriia Tkachenko. Psychohistorical Aspects of Image and Symbolic Oppositions in Lesya Ukrainka's Dramatic Poem «Boyarynya».

The purpose of the scientific article is to try to study a very complex problem related to figurative, historical, psychological oppositions of two relatively close and at the same time distant, even contradictory Slavic cultures - ie Ukrainian (European) and Russian (it is a hybrid, Euro-Asian, ie it has mixed features).

Research methods and techniques – psychoanalysis, psychohistorical project of development of Ukrainian literature, which allows the perception of each culture as unique, and this is in the historical dramatic poem by Lesya Ukrainka "Boyarin" shifted and motivated by aggression, expansion of Moscow, an attempt at aggressive policy. Ukrainian Cossack, centurion, and later - Moscow boyars.

Research results. The article substantiates the motives of moral and ethical and psychohistorical confrontations, which are not traditional age or family confrontations, as depicted in the socio-domestic novel "The Kaidashev Family" by Ivan Nechuy-Levytsky or in the socio-psychological novel, where the author is Panas Mirnyi. These oppositions consistently follow from socio-political and cultural-historical oppositions.

Conclusions. It is clear that the author clearly points to the tragic geopolitical situation in Ukraine - it is a large territory, attractive for conquest. Ukraine's neighbor has a different cultural and religious orientation towards Asia. The writer points to the significant political maneuvers of the hetmans of the Ruin era, to the historical context of the political struggles of tsarist and boyar Moscow. Moscow's course was aimed at destroying the hetman's Cossack Ukraine. Oksana Perebyina understood this well - this is what destroys her physically. The intellect of the Ukrainian woman is sensitive to the tragedy of the homeland, it is reflected phenomenally in the modernist dramatic poem "Boyarynya" by Lesya Ukrainka.

Keywords: modernism, psychohistory, ethnic culture, historical dramatic poem, image-character, symbol, figurative opposition.

Зелененька Ірина Алімівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0000-0002-3031-775X>, selenenka@ukr.net

Ткаченко Вікторія Іванівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0000-0003-0492-3817>; flyform@ukr.net